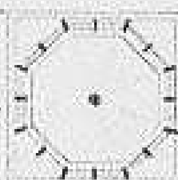
ZBORNIK
O
ANTUNU VRANČIĆU

Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o Antunu Vrančiću

Šibenik, 11.-12. lipnja 2004.

Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić"

ŠIBENIK, 2005.

GOVORI ANTUNA VRANČIĆA U SVJETLU ANTIČKE RETORIČKE TEORIJE

Šime Demo

1. Uvod

Sukladno položajima na kojima je bio i službama koje je tijekom karijere obavljao, Antun je Vrančić puno puta "po dužnosti" morao govoriti pred većim ili manjim skupinama ljudi, u više ili manje službenim prigodama. Poznavanje mu je govorničke vještine kao prelatu i diplomatu spadalo u "opis radnog mjesta," a njegovo mu je školovanje u Italiji humanizma nesumnjivo dalo dobar uvid u zahtjeve koje je pred djelatnog intelektualca postavljala *ars oratoria*, u teorijska, ali i praktična znanja preuzeta od antike i oživljena u renesansi.

Znanja iz područja retorike, stečena kroz boravak u renesansnom školskom sustavu, humanisti su, naravno, koristili u širokoj lepezi svojih djelatnosti, a ne samo prilikom pripremanja govora izričito namijenjenih sudovanju, političkom vijećanju ili pohvali, odnosno pokudi. "S obzirom na [antičku] trodiobu umijeća na teoretička, praktička i pojetička, retorika kao uputa u valjano govorenje prirodno spada u praktička umijeća. Međutim, budući da su i govori zapisani i predstavljaju oblikovana umjetnička djela, retorika u nekim pogledima spada i u pojetička umijeća."[1] Štoviše, u nekom je smislu retorika i teoretičko umijeće.[2] Premda je prvenstveni zadatak (*officium*) govorništva uvjeriti (*persuadere*),[3] a pjesništva (i književnosti uopće) na osobit način nasljedovati (*μιμε-*

---

[1] Lausberg (1998: 18): "With reference to the division of the arts into theoretical, practical, and poietical, rhetoric, as instruction for good speaking, naturally belongs to the practical arts. However, since speeches are also written down and so represent manufactured works of art, rhetoric in some respects belongs to the poietical arts" (prijevod Š. D.), gdje se citira Quint. *Inst.* 2.18.15 *quia maxime eius usus actu continetur ... dicatur activa ... sed effectivae quoque aliquid simile scriptis orationibus vel historiis ... consequetur.* Izravni citati iz antičkih autora preuzeti su iz Lausberg (1998), osim ako je naznačeno drugačije.

[2] Quint. *Inst.* 2.18.3 *Nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente, et si desierit agere ... non ... desinet esse orator.*

[3] Cic. *De orat.* 1.138 *primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate.*

ἴσθαι) i zabaviti (*delectare*), te su dvije vještine duboko povezane, isprepleću se i jedna često preuzima *officia* druge: govorništvo preuzima mimetičke elemente, dok pjesništvo koristi retorička sredstva za ostvarenje svojih ciljeva.[4] Govori često uspijevaju svoju publiku *delectare*, a pjesništvo svoju *persuadere*. Književna kritika govore često promatra i analizira kao književna djela,[5] a u pjesništvu kroz povijest kontinuirano nailazimo na sredstva izraza teorijski razrađena u okviru govorništva.[6]

Retoričke ćemo elemente,[7] dakle, naći i u ostalim Vrančićevim djelima, kako historiografsko-geografskim, tako i, na još neposredniji način, u epistolariju, gdje uvjeravanja, opravdavanja, pohvale, pokude i ostali tematski okviri pogodni za retoričko oblikovanje nisu rijetkost. To je golemo neistraženo područje u kojemu bi se razmatranjem retoričkih elemenata dijelom rekonstruirala vrijednost Vrančića kao govornika (sačuvano nam je jako malo od svega onoga što je službeno izgovorio), a spadalo bi u stilističku analizu njegova opusa. S druge strane, govori koji su nam sačuvani mogu funkcionirati kao književni tekstovi i tako biti podložni svekolikoj višeslojnoj književnoteoretskoj i književnokritičkoj obradbi.

2. Predmet analize

Za razliku od stotina pisama koja su izišla iz Vrančićeva pera, njegovi nam govori većinom nisu sačuvani. Ono što imamo svodi se na dva govora koja su nastala kao rezultat njegova sudjelovanja u političkom, odnosno državnom životu Ugarske. Prvi govor, naslovljen *Gratulatio reverendissimi Antonii Wrancii, praepositi Transilvani, in nuptiis felicibus clarissimi Sigismundi Augusti, regis Poloniae, nomine serenissimae Isabellae, Hungariae etc. reginae habita VII. Idus Maii M.D.XLIII.*,[8] Vrančić je, dakle, održao 1543. godine u Krakovu, na svadbi poljskoga kraljevića Sigismunda Augusta, posljednjega vladara iz dinastije Jagelovića. Vrančić je u njemu kao izaslanik prenio čestitku svoje gospodarice, vladarice Erdelja Izabele, udovice Ivana Zapolje,[9] sestre Sigismunda Augusta, i pokušao ukazati na težak položaj u kojem se u tom trenutku nalazila Izabela, čiju su slabu vlast kontrolirali Turci, a Sveto joj Rimsko Carstvo prijetilo.

Drugi govor, pod naslovom *Antonii Wrancii, archiepiscopi Strigoniensis, oratio, qua nomine omnium ordinum ac statuum regni Hungarici Rudolphum, archiducem Austriae, venientem Possonium ad ineundam coronationem excepit, anno Domini MDLXXII, die vero Septembri XXI.*,[10] održao je Vrančić kao nadbiskup ostrogonski i primas Ugarske (a time po ugledu drugi čovjek u državi) krunući za kralja Ugarske austrijskog nadvojvodu, koji je kasnije postao car Rudolf II.

3. Analiza

3.1. Žanrovsko određenje

Na primjeru tih dvaju Vrančićevih govora[11] promotrit ćemo kako je i koliko naš humanist poštivao pravila i upute govorništva zapadne tradicije i koliko se on, slijedom toga, uklapa u tu tradiciju dobre latinštine koju su naši sunarodnjaci njegova doba tako uspješno i plodotvorno gajili. Jasno je da dva tako nevelika teksta[12] ne mogu poslužiti za neke obuhvatne generalizacije, ali svakako će biti korisno sagledati ih kroz prizmu antičke retoričke teorije, koja je oblikovala cjelokupno europsko govorništvo, pa i književnost uopće.

Prije svega, govore valja žanrovski odrediti. Već smo napomenuli da su granice između književnosti i govorništva kroz povijest često prekoračivane i da su teoretičari toga bili svjesni. Sada ćemo dodati da su i unutar pojedinih tipova govorništva koje su antički teoretičari ustanovili često prisutni elementi ostalih

[4] Usp. Lausberg (1998: 19-20).

[5] Prototipski su u ovom smislu epidiktički govori, kojima pripadaju i Vrančićevi govori kojima se ovdje bavimo.

[6] Početak snažnog utjecaja tradicionalne retorike na pjesništvo vezuje se u Grčkoj za Euripidovo, a u Rimu za Ovidijevo ime, premda se već Homer na više mjesta spominje kao uzoran autor za mnoga retorička sredstva primijenjena u pjesništvu. Usp. Barthes (1972: 19): "l'opposizione sarà neutralizzata, quando retorica e poetica si fonderanno, quando la retorica diventerà una τέχνη poetica (di 'creazione'): Questo succede piú o meno all'epoca di Augusto (con Ovidio, Orazio) ... La fusione della Retorica e della Poesia è consacrata dal vocabolario del Medioevo, dove le arti poetiche sono arti retoriche, dove i grandi retori sono poeti" ("... opreka će nestati kad se retorika i pjesništvo stope, kad retorika postane pojetička ('stvaralačka') τέχνη: to se uglavnom događa u Augustovo doba (s Ovidijem, Horacijem) ... to stapanje Retorike i Poezije učvrstilo je srednjovjekovno nazivlje, u kojemu su pjesnička umijeća retorička umijeća, a veliki retori su pjesnici" [prijevod Š. D.]).

[7] Bolje rečeno, elemente teorijski razrađene u okviru govorničkog umijeća (v. prethodnu bilješku).

[8] U daljnjem tekstu: prvi govor.

[9] Zapolja je umro 1540.

[10] U daljnjem tekstu: drugi govor.

[11] Govori su, zajedno s još jednim spisom, u nas izdani dvojezično (pretisak originalnog teksta i hrvatski prijevod) u Vrančić (2004).

[12] Prijevod oba govora sadrži oko 2 200 riječi, odnosno niti devet kartica teksta.

tipova. Zato pri određivanju naših govora kao pripadajućih određenoj vrsti valja imati na umu da su granice prema drugim vrstama otvorene i propusne.

Prema općeprihvaćenoj Aristotelovoj podjeli na političko/savjetodavno, sudsko i epidiktičko govorništvo,[13] oba Vrančićeva govora spadala bi u epidiktičku vrstu. Po jednoj Aristotelovoj formulaciji, uzetoj doslovno, ta vrsta ne bi ni spadala u govorništvo budući da govornik u njoj obično ne traži od slušatelja nikakve odluke ili zauzimanja stava.[14] Ona, doista, stoji u određenoj mjeri izdvojeno; već se u antičkoj teoriji izdvaja od ostale dvije vrste i približava pjesništvu, upravo zbog njihova izvođenja u sličnim (svečanim) situacijama. Premda njezina tema spada u izvjesno (*certum*), a ne u neizvjesno (*dubium*),[15] i ovdje se može govoriti o stanovitoj neizvjesnosti: govornik može koga ili što hvaliti (*laudare*) ili kuditi (*vituperare*) pa samim time mora odabrati stranu. Osim toga, budući da slušatelji govora nisu opterećeni donošenjem odluke o predmetu govora, njihova je pažnja usmjerena na sam artizam, umjetničku vrijednost govora i oratorsku vještinu govornika.[16] Oni se govoru dive i vrednuju ga, a on je zapravo prvenstveno manifestacija govorničkog umijeća.[17]

Poslijeantička je teorija naglasila razliku između "jednokratnog diskursa" i "diskursa za ponovnu uporabu":[18] Vrančićevi bi govori, tako, spadali u ovu drugu vrstu jer su namijenjeni svečanim situacijama, društveno važnim slavljima

[13] Usp. Lausberg (1998: 30-33). S obzirom na odnos između predmeta govora i slušatelja postoje dvije glavne mogućnosti: slušatelj je donositelj odluke (*κριτής*) ili pasivni gledatelj (θεωρός) kojega valja zabaviti. U prvom slučaju radi se o sudskom (ako se odluka odnosi na prošle događaje) ili savjetodavnom (ako se odluka odnosi na buduće događaje), a u drugom o epidiktičkom govorništvu. Analogijom prema prvim dvama rodovima, i kod epidiktičkoga govorništva slušatelje možemo gledati kao donositelje odluke, ali ovdje oni odlučuju o umjetničkoj kakvoći djela. Arist. *Rh.* 1358b,6. Usp. Lausberg (1998: 103).

[14] Aristotel (1989: 221-222): "Dok se dijalektika bavi postavljanjem pitanja i odgovora na njih, dotle se retorika bavi pitanjima koja se opširno izlažu i to ne pred odabranom već šarolikom publikom. Govornik nastoji takve slušaoce pridobiti za određeni predmet pokušavajući ih uvjeriti i privoliti da prihvate određeno mišljenje i da zauzmu određeni stav."

[15] Ako se radi o neizvjesnom predmetu, govornik odabire stranu (u sudskom procesu ili političkoj debati) i koristi svoje umijeće u korist te strane (*utilitas*). Ako je predmet izvjestan, poznat slušateljstvu (kao što je ovdje slučaj), onda govornik nema što dokazivati osim svoje vještine.

[16] Plin. *Epist.* 3.13.2-3. *In ceteris enim lectorem novitas ipsa intentum habet, in hac nota vulgata dicta sunt omnia; quo fit ut quasi otiosus securusque lector tantum elocutioni vacet, in qua satisfacere difficilius est cum sola aestimatur. Atque utinam ordo saltem et transitus et figurae simul spectarentur! Nam invenire praeclare, enuntiare magnifice interdum etiam barbari solent, disponere apte, figurare varie nisi eruditis negatum est.* (PHI: CD-ROM).

[17] Usp. Lausberg (1998: 103-104) i bilješku 5. Sam naziv, ἐπιδεικτικὸν (γένος), izveden je od ἐπίδειξις, "pokazivanje, gizdavo govorenje."

[18] Usp. Lausberg (1969: 15-17): *discorso di consumo* i *discorso di ri-uso.*

koja žive u kolektivnoj svijesti. Takvi su diskursi opterećeni tradicijom (koja u književnosti postaje "književna tradicija"), no njihova neponovljivost time se ne iscrpljuje: svaki novi govor, svaka nova izvedba može, ovisno o autorovoj sposobnosti, postati izvorno ostvarenje i izboriti u tradiciji izdvojeno mjesto.

3.2. Funkcija govora i djelovanje na emocije publike

Kod Vrančićevih se govora ne radi o sudskoj situaciji niti o zagovaranju neke političke akcije. Govori su, dakle, epidiktički. Međutim, važno je ukazati na neke kontekstualne elemente koji ovim govorima daju težinu koju puka epidiksa ne bi imala. Naši su govori, naime, sastavljeni za govorenje na formaliziranim ceremonijama, obredu vjenčanja, odnosno krunidbe, koji imaju ustaljena pravila po kojima se odvijaju. Tema govora nije, dakle, sasvim slobodna. Štoviše, ona je slobodna samo u manjoj mjeri: slobodni se dijelovi mogu ubacivati, plan izraza može se djelomično varirati, ali izbor tema vrlo je ograničen, a postoje i veliki dijelovi koji se ne smiju izostaviti. Tim se govorima obavlja određena radnja: prvi je govor svadbena čestitka, a drugi dio ceremonije krunjenja.[19] Drugi je govor mnogo formaliziraniji jer je njegova ilokutivna snaga veća – bez čestitke vjenčanje bi se jednako održalo, ali krunidba bez primasova govora ne bi bila formalno potpuna.[20]

Premda su govori, dakle, protokolarni, oni sadržavaju i "neobvezatne" elemente: petina prvoga govora bavi se nevoljama u kojima se nalazi pošiljateljica čestitke, dok drugi govor na mjestima poprima ozbiljne enkomijastične razmjere.[21] Upravo ti "fakultativni" dijelovi preuzimaju na se ostvarenje funkcija koje, po antičkim retoričarima, govorništvo mora izvršavati da bi bilo uspješno: pružati zadovoljstvo (*delectare*), poučavati (*docere*) i ganuti (*movere*).

U prvom je planu u Vrančićevim govorima upravo psihološko, emocionalno djelovanje na publiku.[22] Ako govornik publiku želi ganuti (*movere,*

[19] Govoreći rječnikom suvremene lingvističke pragmatike, odnosno teorije govornih činova, oba govora imaju izrazito visok stupanj performativnosti, odnosno naglašenu ilokucijsku snagu (*illocutionary force*). U ovakvim je prigodama važnije bilo da se govori negoli kako se i što govori.

[20] Najveći stupanj formaliziranosti (gdje bismo imali ostinovski, prototipski oblik performativnoga izričaja, u kojemu bi lokucija i ilokucija bile sasvim izjednačene) imala bi formula kojom se vjenčava, odnosno kruni. Ni u jednom od naša dva slučaja ne radi se o takvu iskazu, ali je drugi tome puno bliži (osim toga, Vrančić je u konačnici i okrunio Rudolfa, usp. Klaić [1982: 355]).

[21] Vrančić nije doživio opovrgnuće svojih riječi: Rudolf se kasnije pokazao slabim vladarom kojemu je ugarska kruna na koncu oduzeta, a Ugarska je još dugo stenjala pod turskom vlašću.

[22] Dva su glavna načina djelovanja na slušatelja: logički (*fidem facere*) i psihološki (*animos*

ἐξιστάναι), on kod publike mora izazvati privremeno pobuđenje emocija (πάθος kao snažniji oblik, *affectus concitati*, i ἦθος kao blaži, *affectus mites atque compositi*) koje će je učiniti sklonom njegovoj strani. Poželjno je da emocionalno djelovanje na publiku bude naglašenije na početku i na kraju govora,[23] koji zahtjev Vrančić u prvom govoru dosljedno poštuje. Dva su momenta koja Vrančić kroz cijeli taj govor naglašava kako bi izazvao emocionalne simpatije slušateljâ: Izabeline teške prilike i nevolje kojima je izložena, te njezina radost zbog bratova vjenčanja.

Epidiktički govor raspolaže dvjema primarnim emocijama: ljubavlju i mržnjom. Vrančić u prvom govoru ne propušta na više mjesta naglasiti ljubav (*amor*) koju Izabela osjeća prema svome bratu.[24] U drugom govoru, zbog njegova formalnijega karaktera i većega govornikova odmaka (ovdje Vrančić, za razliku od prvoga govora, koristi prvo lice množine), emociju ljubavi zamjenjuje nada (*spes*) u onom dijelu govora koji se odnosi na budućnost, odnosno vladavinu novoga kralja.[25]

3.3. *Partes artis*

Razradba materije u govoru (*tractatio*) odvija se, prema antičkim retoričarima, u pet faza: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*. Prve se tri odnose na rad na samom djelu (pa ih možemo na njemu i analizirati), dok se posljednje dvije[26] tiču konkretne govornikove izvedbe samoga govora, koja nam u našem slučaju, naravno, nije dokumentirana, te je ne možemo podvrgnuti razmatranju. Govornikove ideje (*res*), njihov jezični izraz (*verba*) i organizi-

impellere). U epidiktičkom je govorništvu dominantniji ovaj drugi. Usp. Barthes (1972: 84).

[23] Usp. Lausberg (1998: 116-117).

[24] *amorem eius incomparabilem ... sinceram animi voluntatem et propensum pietatis affectum quo ... te fratrem unicum ... prosequitur [...] tua Maiestate nihil habet in vita dulcius.*

[25] *qui ... nobis de status nostri diuturniore firmitudine securitatem faceret ... sperantes te nobis regem, ut iustum et clementem, ita et fortem et libertatum nostrarum amatorem conservatoremque futurum ... et nos industria, virtute ac providentia tua a Turcico iugo iam tandem aliquando vindicemur ... Deum ... obsecramus. Spes* je čuvstvo svojstveno političkom govorništvu; ovaj Vrančićev govor, iako ne zagovara izravno neku konkretnu političku odluku, iako je većim dijelom celebratoran, ipak se obraća novom političkom glavaru i govori o aktualnim problemima zemlje koje bi upravo novi kralj, kako se stanovnici nadaju, trebao riješiti (stabilizacija zemlje, obrana od Turaka). Zato je razumljivo, pa i očekivano, miješanje epidiktičkih i savjetodavnih elemenata.

[26] *Memoria* (μνήμη, govornikovo pamćenje govora) i *pronuntiatio/actio* (ὑπόκρισις, dikcija i gestikulacija) nisu prisutne u samom djelu, te ih antički teoretičari nisu podvrgavali nikakovoj potpodjeli. Usp. Barthes (1972: 58).

ranje jednoga i drugoga u cjelinu središnje su područje govorničkoga umijeća.[27] *Inventio* proučava kako se pronalaze *res* prikladne materiji, *elocutio* kako se oblikuju *verba*, a *dispositio* njihovu sintezu.

3.3.1. *Inventio*

Prvi je dio govorničkoga umijeća *inventio* (εὕρεσις), iznalaženje sadržaja koji će se uključiti u govor (*invenire quid dicas*). Iz cjelokupnog univerzuma ideja (*copia rerum*) govornik odabire one koje su korisne za njegove namjere. U epidiktičkom govorništvu, zbog izostanka stranaka i potrebe za njihovim suprotstavljanjem, neće doći do izražaja svi postupci koji pripadaju u *inventio*, tako da ćemo razmotriti samo one za tu vrstu važne a koji se u našim govorima ističu.

3.3.1.1. *Exordium*

U uvodu govora (*exordium, προοίμιον*) govornik ima zadatak, osim da uvede slušateljstvo u temu govora, steći naklonost publike.[28] Ovdje će mu najbolje pomoći πάθος; poželjno je, štoviše, da sam govornik iznutra bude obuzet snažnim emocijama kakve želi pobuditi kod publike, odnosno da ih je sposoban, kao vješt glumac, odglumiti. Takve se izvedbe zovu φαντασίαι.[29] Vrančić nam u uvodnom dijelu prvoga govora daje izvrstan primjer toga. Počinje u prvom licu, polazeći od težine svoga zadatka: s jedne je strane svjedokom silnih nevolja koje trpi njegova gospodarica, a s druge je svjestan njezine goleme radosti zbog bratove sreće – izraziti taj dvojaki osjećaj, istovremenu poruku radosti i tuge, složen je zahtjev stavljen pred našega poklisara.[30] To polaženje od vlastitih

[27] To nipošto ne znači da su ostali dijelovi govorničkoga umijeća u teoriji bili zanemareni. Posebna su poglavlja Kvintilijanove jedanaeste knjige posvećena upravo njima. Talent, vježba (uključujući mnemotehničke metode) i discipliniran pristup izvedbi (dobra opća kondicija, odmorenost) pospješuju pamćenje. Što se tiče same izvedbe, ona se sastoji od vokalno-auditivne i vizualno-motoričke komponente. Jasnoća i modulacija glasa elementi su koji uvjetuju uspjeh govora, a mogu se postići vježbanjem i štednjom glasa u mladosti, uz veliku važnost prirodne nadarenosti. Velika je šteta što nam tehnički uvjeti ne omogućuju da imamo na raspolaganju prikaz pokreta i gestikulacija govornika onoga doba jer ta je komponenta upravo u razdoblju renesanse doživjela svoj vrhunac. Usp. Beker (1997: 69-71).

[28] Cic. *Inv.* 1.20 *principium est oratio perspicue et protinus perficiens auditorem benivolum aut docilem aut attentum.*

[29] Usp. Lausberg (1998: 117).

[30] *Quoniam inusitatum est, et humanae naturae prorsus contrarium ... posse in eadem cordis sede laeta atque tristia aequo iure commorari, grave equidem ac difficile munus videor mihi*

razmišljanja, od opreke koju sâm govornik vlastitom vještinom treba razriješiti, to unošenje sebe i potpuno osobno uranjanje u poruku koja se prenosi, stvara ozračje intimnosti između govornika i slušateljstva, što je, prema antičkim teoretičarima, osobito važno pri otvaranju govora. Vrančić nas kroz cijeli govor neće prestati naizmjenično podsjećati na ta dva glavna suprotstavljena psihološka motiva (koja u antitetičkoj kompoziciji pokreću govor i daju poticaj jedan drugome), kao ni na težinu svoga zadatka.[31]

U drugom je govoru antitetička struktura postavljena na drugu osnovu: radi se o manje dramatičnoj opreci prošlost/sadašnjost-budućnost, emocije se svode na staloženiji ἦθος,[32] pa je i uvod oblikovan u skladu s time: dugačak hipotetički period koji hiperbolički naglašava sreću koju Ugri osjećaju zbog dolaska novoga kralja.[33] Budući da je jedna od dvije glavne sastavnice ostatka govora tumačenje razloga te sreće, zadovoljen je zahtjev teorije da uvod slušatelje treba prikladno pripremiti za ostatak govora.[34] Druga sastavnica, koja,

hodierna die suscepisse [...] Sed quum eius in pereunte regno ... dubium statum, afflictam conditionem ... calamitates, pericula ... intueor, quod gaudium, quam laetitiam ei tribuere debeam, non facile reperio. Ubi vero alia ex parte amorem eius incomparabilem ... quo ... te fratrem unicum ... prosequitur, mecum expendo, nullum apud eam tristitiae locum esse certissimo iudicio contenderim [...] Quo fit, ut mihi quoque tanto gaudio gratulationique eius Maiestatis exprimendae ardua prorsus res est et ingens negotium.

[31] Istaknut će skromno i svoju nedoraslost zadatku: *Nec ullo me humano conatu iniunctae provinciae pro magnitudine ac dignitate sua puto satisfacere posse [...] Nemo enim dubitat alienae mentis conceptus ipsamque animorum energiam referre sua efficacia in primis esse difficile. Quod in me ... serenissima regina mea credidit posse cadere*. Ovdje imamo omiljeni topos afektirane skromnosti. Povezano je s toposima skromnosti i oslovljavanje vladarâ u oba govora (*serenissime atque amplissime princeps*, *sua/tua/vestra [regia] Maiestas* itd.). Usp. Curtius (1998: 94-96).

[32] Ἦθος se tumači kao stabilnije, staloženije duševno stanje nego što je to *πάθος* . U tome je bitna razlika između dva govora, što uvjetuje i njihovu različitu intoniranost. S jedne strane u središtu zanimanja imamo relativno kratkotrajna, emocionalno intenzivnije opterećena događanja (Izabelino ushićenje svadbom i njezine nevolje), a s druge stanje koje bi moglo potrajati stoljećima (vladavina Rudolfa i njegovih nasljednika na korist zemlje).

[33] *Si umquam alias nos Hungari per haec nostra afflictissima et multiplicibus aerumnis pressa tempora, quibus totus quoque orbis gravissime concutitur, magnam aliquam in rebus nostris laetitiam habuimus, eam, serenissime atque amplissime princeps, hoc praesenti sane habemus, cui parem diu iam nec sensimus, nec experti sumus: eaque multo etiam nobis venit amplior et cumulatior, quae olim maiores nostros habuerat, quum hoc ipsum inclytum regnum Hungariae summa eorum virtute ac fortitudine bellica sibi et nobis Deo comite fortunaque favente comparabant.*

[34] Cic. *Inv.* 1.20 *exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem*. I u prvom govoru uvod nam odmah iznosi obje ideje koje će se kroz govor suprotstavljati. Inače, antitetička je kompozicija u antičkoj teoriji smatrana odlikom dobroga govora.

kako rekosmo, s ovom stoji u antitezi (blažoj nego u prvom govoru), jesu molbe kralju i molitve Bogu koje se odnose na budućnost države.

3.3.1.2. *Amplificatio*[35]

Osobitu snagu govornikovim argumentima, odnosno onome što on općenito želi postići, daje *amplificatio* (αὔξησις), uveličavanje (ili umanjivanje) objektivnih činjenica pomoću sredstava koje pruža govorničko umijeće.[36] Uveličavanje se može odvijati i na planu sadržaja (izborom ideja) i na planu izraza (izborom stilskih sredstava), pa prema tome pripada u sve tri prve faze stvaranja govora.

Važna je funkcija epidiktičkoga govorništva hvaljenje (*laudatio*) predmeta koji se slavi. To se hvaljenje mora izraziti na prikladan način (*aptum*, πρέπον), što prvenstveno omogućuje *amplificatio*.

U drugom je govoru predmet slavljenja novi kralj. Slavljenje i korenje ljudi, po antičkim autorima, može imati više polazišta,[37] a ovdje ćemo izdvojiti one za koje nalazimo primjere u našem govoru: ***e claritate generis*** (*tot ducum, archiducum, regum imperatorumque generis tui sanctissimi nobilitas, magnitudo disciplinaque*; ***e maioribus*** [*et paterna et avita totque aliorum maiorum suorum in regendis populis peritia*], ***e parentibus*** [*genitorem tuum omnibus numeris absolutissimum principem /.../ sacratissimo imperatore patre tuo divina sane et prudentia et providentia praedito, ac ut caesarea et regia dignitate omnium, qui nunc in orbe Christiano rerum potiuntur, maximo, ita et summis sane virtutibus, quibus est uberrime ornatus, nulli secundo*]); ***ex animo, i.e. ex virtutibus*** (*morum ac virtutum tuarum vere regalium [...] ea animi tui magnitudine, quam es vel in ista prima iuventute tua... assequutus [...] de ista tua spectatissima indole, ac de praestantissimis tuis virtutibus*); ***ex iudiciis hominum*** (*quem hinc fama publica commendaret [...] eaque omnia, quae de te tanto omnium consensu praedicata fuerant, agnovimus [...] ea animi tui magnitudine, quam es ... summa cum opinione ... assequutus*), ***ex tempore quod est insecutum i.e. ex iudicio posteritatis*** (*nobis de status nos-*

[35] Budući da je u epidiktičkom govorništvu u središtu zanimanja *res certa* i da nema potrebe za uvjeravanjem (*persuadere*, πείθειν), neće doći do izražaja izlaganje građe (*propositio, narratio*), kao ni veliki dijelovi argumentacije (*argumentatio*).

[36] *Anon. Seg.* 230 αὔξησίς ἐστι λόγος μεῖζον ποιῶν φαίνεσθαι τὸ πρᾶγμα. *Amplificatio* je usko povezana s elokucijom, odnosno s brojnim tropima i figurama, budući da se često pomoću njih ostvaruje.

[37] Cijela je shema dana u Lausberg (1998: 106-107).

tri diuturniore firmitudine securitatem faceret [...] sperantes te nobis regem, ut iustum et clementem, ita et fortem et libertatum nostrarum amatorem conservatoremque futurum).

Kroz mnoge se od tih primjera slavljenja provlači *amplificatio* u svojim različitim podvrstama: ***comparatio*** (uspoređivanje; koristi se primjer [*exemplum*] iz obiteljske povijesti: Rudolf se uspoređuje sa svojim pretkom i imenjakom, prvim carem iz habsburškog roda,[38] a radost zbog njegova stupanja na prijestolje uspoređuje se s radošću koja je obuzimala pretke Ugara kad su stvarali državu[39]), ***ratiocinatio*** (uveličavanje navođenjem nečega što je u vezi s predmetom veličanja: kod Vrančića imamo spominjanje slavljenikovih predaka i nade u njegova velika buduća djela), ***incrementum*** (niz izraza koji postupno uveličavaju predmet [slavljenja]: *tot ducum, archiducum, regum imperatorumque generis tui sanctissimi nobilitas*[40]), ***congeries*** (gomilanje sinonimnih izraza, čime im se naglašava važnost: *nec sensimus, nec experti sumus [...] regnum succede ... et ... coronam ... recipe*).

Prvi je govor, dakako, održan u čast slavljenikâ, ali težište nije na njihovu slavljenju, već na izražavanju Izabeline radosti i naglašavanju teškoga položaja u kojem se ona nalazi. Zato i *amplificatio* dolazi do izražaja u tom kontekstu. I ovdje je ona različito manifestirana: kao ***comparatio*** *(tua maiestate nihil habet in vita dulcius, nihil amabilius, nihil huius tuae nuptialis laetitiae exoptatius [...] habens incolumitatis tuae felicitatisque longe maiorem quam conditionis ac vitae suae rationem)*, ***incrementum*** *(dubium statum, afflictam conditionem ... omnes spes accisas [...] ita gaudet ac laetatur, ut exultet potius et laetitia nimis quidem redundanti in iubila etiam quodammodo rapiatur [...] moestitiam reginae meae, qua iam inde ferme a triennio non solum languet et frangitur, sed qua dudum vix etiam non contabuerit, complacavit et abstersit)*, ***congeries*** *(adversa, calamitates, pericula)*, ***ratiocinatio*** *(quos quidem ad commodum, tranquillitatemque et nostrae Hungaricae nationis ... et non paucorum populorum, huiusque imprimis nobilissimae tuae patriae salutem, consolationem, quietem ac decus hodierna dies copulavit)*.

[38] *te demum aliquando ... eum ipsum Rudolphum Austrium Hungariae nostrae futurum assertorem, qui primus Augustale fastigium in prosapiam tuam induxit.*
[39] *eaque [sc. laetitia] multo etiam nobis venit amplior et cumulatior, quae olim maiores nostros habuerat, quum hoc ipsum inclytum regnum Hungariae ... comparabant.*
[40] Ovdje imamo kombinaciju s *ratiocinatio*.

3.3.1.3. *Peroratio*

Peroratio je završni dio govora, zadnja prilika govorniku da uspješno djeluje na slušatelje; zato je ovdje opet, nakon početka govora, potrebno pojačati, i to koliko je god moguće, psihološko djelovanje na auditorij (*affectus*).[41] Kod dužih je govora *peroratio* i dio govora u kojemu se osvježava pamćenje slušateljstva (*recapitulatio*), što kod naših kratkih govora nije bilo potrebno.

Vrančić na kraju prvoga govora na osobito snažan način koristi *conquestio* (ἔλεος), pridobivanje slušateljevih simpatija na račun nesreće koju je govornikova "stranka" (ovdje je to Izabela) pretrpjela, što je jedan od dva glavna postupka u pobuđivanju emocija publike na završetku govora.[42] On, naime, dva puta najavljuje završetak govora zbog nepriličnosti razglabanja o nesretnim zbivanjima u tako radosnoj prigodi,[43] ali tek nakon tih najava kreće najagresivnija i najelokventnija bujica jadikovki nad Izabelinim nevoljama, puna stilskih sredstava intenzifikacije.[44] Efektan je dodatak (*adiectio*) koji spominje dar koji Izabela šalje mladenki (u tom je trenutku dar pokazan i predan) i kojim se čestitka zaključuje:[45] govornik se obraća izravno Elizabeti, spominjući Izabelinu sestrinsku ljubav,[46] što nosi osobito sentimentalan pečat na samom kraju govora, u njegovim posljednjim riječima. Umanjivanje vrijednosti dara[47] u odnosu na uzvišenost situacije[48] još je jedan primjer toposa skromnosti, koji u završnici govora dodatno psihološki djeluje na nazočne.

Završetak drugoga govora intoniran je puno blaže, u njemu dominira staloženi ἦθος: molba Rudolfu da bude valjan kralj, da se nastani u Ugarskoj i u njoj si nađe kraljicu,[49] te da, koristeći se službom svojih podanika, oslobodi

[41] Quint. *Inst.* 6.1.51 *at hic, si usquam, totos eloquentiae aperire fontes licet.*
[42] Drugi je postupak *indignatio* (δείνωσις). Usp. Lausberg (1998: 207).
[43] *Unde si acerbissimorum casuum varietates, fortunae mutationem ... ac ingentia detrimenta recensere voluero, gratulatorii muneris, quod praesentis laetitiae celebritas postulat, excedam limites. Moderabor equidem verbum.* Riječi *voluero, excedam, moderabor* ponovno na trenutak u prvi plan stavljaju samoga govornika, koji tobože "na svoju ruku" naširoko raspreda o Izabelinoj nevolji premda mu je bilo naloženo samo čestitati. Još jedan primjer emocionalnog "pridobivanja" publike kakvo smo susreli u uvodnom dijelu govora.
[44] Tzv. "snažni ukrasni izraz" (*sermo robustus, ornatus fortis, nervosum dicendi genus, ἐνέργεια*). O jezičnim sredstvima tog psihološkog djelovanja v. odjeljak 3. 3. 3.
[45] Uveden formalno riječju *verum.*
[46] *animo ... quo charissima soror a sorore charissima solet.*
[47] *munus hoc, non quale debuit ac voluit, sed quale potuit ... misit.*
[48] *in hac praesenti celebritate, tantorum principum et summorum virorum illustrata consessu.*
[49] Apelira se na želju Rudolfova oca: *in Hungaria ... patris tui, in qua te sibi consortem cooptare pientissime voluit.*

prema za nj.

Uvod i završetak (1 i 4) nose naglašenu emocionalnu komponentu; u središnjim je dijelovima, prema Aristotelovoj shemi, zastupljena informativna komponenta. Vrančićevi govori u potpunosti poštuju tu hijastičku strukturu u kojoj "pasionalni" elementi (na početku i kraju) uokviruju "demonstrativne" dijelove (2 i 3).

Pojedini se glavni dijelovi raščlanjuju na manje odsječke koji svojim rasporedom i višestrukim međusobnim antitetičkim odnosima odražavaju opći ton govora: uvišestručena, "usitnjena" binarna tenzija postignuta simetričnom tročlanošću u svim odsječcima prvoga govora kao da naglašava stalnu razapetost autora između dviju oprečnih poruka koje želi prenijeti, dok nas linearan, staložen, kronološki konzistentan drugi govor uvjerava u prirodni povijesni tok, u konstantnu nužnost dolaska novoga vladara i nade u bolje sutra.

3.3.3. *Elocutio*

Svaki se diskurs, pa tako i govor, ostvaruje kroz jezični izraz.[52] *Elocutio* (λέξις) dio je govorničkog umijeća, tj. faza u pripremi govora u kojoj valja izabrati sredstva izraza koja će govorniku najbolje pomoći u ostvarenju njegova cilja (juridičkog, političkog, persuazivnog uopće, estetskog, ili njihove kombinacije). "Postoji gola osnova, razina običnoga, normalno stanje komunikacije, od kojega se moguće odmaknuti i razraditi izraz koji je složeniji, *ornatus*, a nalazi se na većoj ili manjoj razdaljini od početne točke."[53] Tako pitanje jezične forme postaje pitanje stila, a područje kojim se u retoričkoj teoriji bavila *elocutio* obuhvatit će disciplina nazvana stilistikom.

Brojne su unutarnje podjele ovoga područja, no tijekom vremena ustalila se tradicionalna klasifikacija koja uglavnom počiva na dihotomijama. Dva su glavna područja: *elocutionis virtutes* (osobine jezičnog izraza u uspješnom govoru) i *elocutionis genera* (tri osnovna tipa u koja se govori smještaju ovisno o količini retoričkih ukrasa i njihovu intenzitetu). Zaglédajući u njihove detalje samo koliko nam je ovdje nužno, pokušat ćemo vidjeti što, kako i koliko Vrančić u svojim govorima odabire iz jezičnog univerzuma (*copia verborum*) i kakav izraz time postiže.

---

[52] Strukturalizam je, štoviše, *elocutio* izjednačio s jezičnim izrazom, sa sosirijanskom *parole*. Usp. Beccaria (ur. 1996: 232).

[53] Barthes (1972: 99): "c'è una base nuda, un livello proprio, uno stato normale della comunicazione, a partire dal quale è possibile elaborare una espressione piú complicata, *ornata*, dotata d'una distanza piú o meno grande in rapporto al suolo originario."

3.3.3.1. *Virtutes elocutionis*

Četiri su kvalitete oblikovanog izraza (*virtutes elocutionis, ἀρεταὶ τῆς λέξεως*), s asimetričnim statusom: središnja je *aptum* (govorenje u skladu sa situacijom, odnosno cijelim kontekstom govora, ali i konzistentnost njegove inherentne strukture), oko koje se okupljaju jedna gramatička kvaliteta (*puritas*) i dvije retoričke (*perspicuitas* i *ornatus*).[54] Sve se one mogu promatrati s obzirom na razinu pojedinačnih riječi (*verba singula*) i s obzirom na spojeve riječi (*verba coniuncta*).

3.3.3.1.1. *Puritas*

Puritas (*sermo purus, Latinitas; καθαρὰ λέξις, ἑλληνισμός*) predstavlja, ukratko, gramatičku i leksičku korektnost unutar sustava jezika koji se rabi. Ona je nužna za bilo kakvo razumijevanje govora od strane publike, odnosno za prenošenje informacije unutar jezičnog sustava zajedničkog govorniku i slušateljstvu. U našem slučaju to znači da je trebalo da jezik govorâ bude u skladu s ustaljenom latinštinom onoga doba (*consuetudo, συνήθεια*), bez odstupanja od norme na razini riječi (barbarizmi) i na razini spojeva riječi (solecizmi).[55] Kao što bismo i očekivali u govorima ovakvoga tipa, Vrančić se ovih pravila pridržava: njegov je latinski gramatički i leksički korektan[56] i o njegovoj *puritas* (odnosno eventualnoj *impuritas*) nema se što posebno napominjati.[57]

3.3.3.1.2. *Perspicuitas*

Perspicuitas (σαφήνεια) zahtijeva jasnoću i preciznost izraza. Pretpostavka joj je *puritas*. Ova *virtus* omogućuje da slušatelj u svom umu reproducira isti sadržaj (*res*) koji mu je govornik namjeravao prenijeti.[58] Nejasnoća

---

[54] Usp. Beccaria (ur. 1996: 258), za daljnju podjelu i opis pojedinih ukrasa v. Lausberg (1969: 69-259), detaljnije u Lausberg (1998: 220-471).

[55] Ta su odstupanja dopuštena i postaju *virtutes* onda kad imaju opravdanu funkciju unutar govora. Tada govorimo o metaplazmima (μεταπλασμός) i figurama (σχῆμα).

[56] Inače nezabilježen oblik *noptialis*, kao i neke druge neobičnosti, pripisat ćemo tiskarskim pogreškama.

[57] *Puritas* nalaže i (umjereno) doslovno slijeđenje jezičnog izraza uzornih autora (*auctoritas*). Koliko je Vrančić u svojim govorima uzimao iz jezika Cicerona, Salustija, Cezara i ostalih rimskih uzora proze klasičnoga razdoblja, koliko iz pjesnika, a koliko iz kasnijega latiniteta, kao i koliko je vjerno u izrazu slijedio pravila dvorske etikete svojega doba, mogla bi biti tema posebnoga istraživanja.

[58] Quint. *Inst.* 8.2.24 *quare non, ut intellegere possit, sed, ne omnino possit non intellegere, curandum*.

(*obscuritas*) nastaje kada se ne uspostavi dovoljno precizna veza između riječi i značenja,[59] kao i kad se potrebne informacije uskrate, ili pak kad se dade previše podataka. *Obscuritas* može biti i *virtus* ako pogoduje postizanju govornikovih ciljeva. Primjer Vrančićeva pragmatičkim razlozima poduprtoga opterećivanja govora suvišnostima jest završni dio prvoga govora, u kojemu dodaje pojedinosti o Izabelinim nevoljama nakon što ih je već više puta spomenuo i nakon što je izričito odustao od nastavka govorenja o njima (ponovno pripovijedanje, ἐπιδιήγησις).

3.3.3.1.3. *Ornatus*

Znalačka poraba govorničkih "ukrasa" čini govor ljepšim, "ukusnijim," a samim time i uspješnijim.[60] *Ornatus* (κόσμος) predstavlja upravo to obilje mogućih "odmaka" od običnog, svakodnevnog izraza, i svojim sastavom u konkretnom djelu određuje stil kojim je djelo pisano.[61] I njegova je uloga *delactare* i *movere*. Pokušat ćemo sada dati sliku Vrančićeva "ukrašenog" izraza navodeći neke najuočljivije primjere tih u retoričkoj teoriji kodificiranih i opravdanih "odmaka" u dva govora kojima se bavimo.[62]

3.3.3.1.3.1. *In verbis singulis*

3.3.3.1.3.1.1. *Synonymia*

Sinonimija (*συνωνυμία*): *grave equidem ac difficile munus: nec sensimus ... nec experti sumus; quod gaudium, quam laetitiam.*

---

[59] Tako Vrančić u prvom govoru Sigismunda naziva *rex* iako je ovaj okrunjen tek pet godina nakon održavanja govora. *Rex* je ovdje, dakle, kraljević, a ne kralj. Vrančić je ovime iskazao Sigismundu poštovanje i naglasio svečanost tona obraćanja; naravno, nikoga od prisutnih ta "nepreciznost" nije zbunila.

[60] Ukrašen govor naziva se *conditus sermo*, "začinjen govor", jer, kao što začini sastojcima jela pojačavaju ukus i aromu, tako i sredstva literarnoga izraza obogaćuju tekst i pospješuju njegovu perceptibilnost. Do 18. st., pa i kasnije, *ornatus* je ideal govorništva i književnog izraza. Usp. Beccaria (ur. 1996: 530).

[61] V. odsječak 3.3.3.2.

[62] Valja imati na umu činjenicu da različiti autori ukrase različito svrstavaju, kao i da su granice između pojedinih vrsta često vrlo nejasne (primjerice između metafore, metonimije i sinegdohe). *Elocutio* se inherentno isprepliće s ostalim dijelovima umijeća (*inventio, dispositio*) i iz njih izvire. Također, nemoguće je razdvojiti figure riječi od figura misli. Za skupine ćemo ostaviti latinske nazive, dok ćemo kod pojedinih sredstava preferirati grčke, a latinskim kalkovima, osobito onima koji u nas nisu odomaćeni (npr. *translatio* za metaforu, *repetitio* za anaforu) nećemo opterećivati prikaz.

3.3.3.1.3.1.2. *Tropi*

Tropi (*tropi, τρόποι*):

Antonomazija (ἀντωνομασία): *clarissime ac praestantissime rex; serenissime atque amplissime princeps; sacratissimo imperatore patre tuo; Maiestatem ipsius.*

Litota (λιτότης): *nemo ... dubitat; non paucorum populorum; non ignara; non frustrati.*

Metafora (μεταφορά): *fraterni ... vinculi; regni Poloniae ... ornamentum* (o Elizabeti)*; uno ore petimus; studii nostri ardentissimi; quae ... floruerunt ... praeconia; e tot ... angustiis ... resurgamus; a Turcico iugo ... vindicemur.*

Metonimija (μετωνυμία): *celebrasse Hymenaeos; coronam ... recipe atque ea ... fruere; Augustale fastigium ... induxit.*

Perifraza (περίφρασις): *in eadem cordis sede; hodierna die; coniugalis necessitudinis celebritas; qui ... rerum potiuntur; securitatem faceret.*

3.3.3.1.3.2. *In verbis coniunctis*

3.3.3.1.3.2.1. *Figurae elocutionis*

Anadiploza (ἀναδίπλωσις): ... *auctae affinitatis gratulor. Gratulor etiam ...*

Anafora (ἀναφορά): *nihil habet in vita dulcius, nihil amabilius, nihil huius tuae ... laetitiae ... exoptatius; nihil tam amplum, nihil tam gloriosum; omnia laeta, omnia summa; sic ornes, sic regas, sic promoveas.* Polisindet (πολυσύνδετον): *nec sensimus, nec experti sumus; et in te, et in nos.*

Anastrofa (ἀναστροφή): *incolumitatis tuae felicitatisque; singularique, et eo quidem certe omni, cum affectu.*

Antiklimaks (ἀντί + κλῖμαξ): *tuae patriae salutem, consolationem, quietem ac decus.*

Epanadiploza (ἐπαναδίπλωσις): *filios vestros, filiorumque vestrorum filios* (i dva poliptota).

Epanalepsa (ἐπανάληψις): *oramus te, oramus.*

Homeoptot (ὁμοιόπτωτον):[63] *gentis Iagellonae vetustissimae et nobilissimae; te ... procreasse, trium iam liberorum vidisse ac celebrasse Hymenaeos; non quale debuit ac voluit, sed quale potuit ... misit; sublevandam,*

---

[63] U svim je slučajevima, naravno, i homeoteleut (ὁμοιοτέλευτον).

iuvandam, conservandam.

Izokol (ἰσόκωλον):[64] *quod gaudium, quam laetitiam; eo desiderio, atque ea etiam voluntate; ut decrevimus, ita et tradimus; feliciter ineas, diutissime obeas.*

Klimaks (κλῖμαξ):[65] *contabuerit, complacavit et abstersit* (ovdje imamo i homeoptot)*; corporum, animorum, voluntarum* (!) *familiaeque Austriacae cum Iagellona ... coniunctione; Quantum eiusdem urbis regiae ... interceptio opum maiestatisque ademit? Quantum item ... peregrinatio? Quantum postremo ... seditiones ... ac ... insultus?* (i anafora)*; affligunt, vexant, conficiunt; complectaris, serves, tueare.*

Nabrajanje (*adnumeratio*, ἐπαρίθμησις): *inclyta, optima et pulcherrima; discrimina, labores, angustias, maerores, gemitus, lachrymas, curas, metus ac ingentia detrimenta.*

3.3.3.1.3.2.2. *Figurae sententiae*

Alegorija (ἀλληγορία): *eius vita proculdubio ... ipsa est cum duris, tristibus et adversis colluctatio.*

Antiteza (ἀντίθεσις): *laeta atque tristia aequo iure commorari*; oba su govora kao cjeline zasnovana na antitezi (v. odjeljak 3. 3. 1. 1.).

Paralipsa (παράλειψις): *ne luctuosae viduitatis intempestivius commemorem incommoda; moderabor equidem verbum.*

Entimem (ἐνθύμημα): *quoniam inusitatum est ... posse in eadem cordis sede laeta atque tristia aequo iure commorari, grave equdem ac difficile munus videor mihi hodierna die suscepisse; ubi vero ex alia parte amorem eius incomparabilem ... mecum expendo, nullum apud eam tristitiae locum esse certissimo iudicio contenderim.*

Epifraza (ἐπίφρασις): *fratrem unicum, eumque suavissimum.*

Hijazam (χιασμός): *charissima soror a sorore charissima; comitiis nostris proximis omnium ordinum ac statuum nostrorum suffragiis.*

Hiperbola (ὑπερβολή): *laetitiâ in iubila ... rapiatur; principem [eam] esse vix agnosceretis* (o Izabeli)*; totus quoque orbis gravissime concutitur.*

Opće mjesto (*locus communis*, κοινὸς τόπος): *inusitatum est et hu-*

[64] Konstrukcije fraze karakterizirane izokolom u novije se vrijeme u nekih autora zovu paralelizmima. Usp. Lausberg (1969: 184).

[65] Termin je "klimaks" za antičke teoretičare označavao samo ulančenu anadiplozu. Kasnije se značenje proširilo i na svaku sinonimiju sa semantičkom amplifikacijom. U tom je smislu prihvaćen i latinizam "gradacija" (*gradatio*).

manae naturae prorsus contrarium ... posse in eadem cordis sede laeta atque tristia aequo iure commorari; nemo enim dubitat alienae mentis conceptus ipsamque animorum energiam referre sua efficacia in primis esse difficile.

Parenteza (παρένθεσις): *postquam vidimus te nobis a Caesarea ac regia Maiestate sua tam clementer esse concessum, ut quae semper ... sedulo studuit gratias suas in nos ... effundere et saluti nostrae ... prospicere, dici non potest quanta nos laetitia habuerit; te demum aliquando (sic rebus nostris dudum attenuatis et prope accisis) eum ipsum Rudolphum ...*

Epitrohazam (ἐπιτροχασμός): *si ... singula eius discrimina ... recensere voluero, gratulatorii muneris ... excedam limites.*

Retoričko pitanje (ἐρώτησις): *Quid enim existimari debet optimi mariti ... privatio, quam incredibilis dolor et perpetuus luctus? O quantum mox ... illa Budensis obsidio aetati eius detraxit? Quantum eiusdem urbis regiae sedis ... interceptio opum maiestatisque ademit? Quantum item cum ... filio ... peregrinatio? Quantum postremo ... seditiones domi, foris ... hostium ... insultus ...?*

3.3.3.1.3.2.2. *Compositio*

Sastavnica je dobroga govora i prikladna kompozicija (*compositio, structura, σύνθεσις*), odnosno način na koji su autorove misli povezane u sintaktičke cjeline. Osnova je Vrančićeva izraza period (περίοδος), najsavršeniji oblik ujedinjavanja mislî u rečeničnu cjelinu.[66] Period je ciklička struktura u kojoj ideja koja se pojavljuje na početku biva dovršena tek na kraju budući da se u sredini nalaze različiti podređeni dijelovi, tako da se stvara stanovita doza neizvjesnosti, napetosti koja se razrješuje tek kad dođemo do završetka perioda. Vrančić vrlo često stvara takve napetosti. On rečenicu najčešće otvara podređenim elementom, bila to zavisna klauzula, participska konstrukcija, atributni elementi ili pak objekt. Za predikat je rezervirano zadnje mjesto u rečenici. Antički teoretičari preporučuju da se periodi u govorima izmjenjuju s parataksnim ulančavanjem klauza i strukturama u kojima glavni dio prethodi zavisnom (*oratio perpetua, εἰρομένη λέξις*), kako bi se kompleksniji i jednostavniji način izlaganja upotpunjavali. Vrančić, poštujući taj zahtjev, znalački u prvom govoru nakon uvoda nakratko prelazi (od riječi *Quo fit ...*) na dio u kojemu je ciklička tenzija nešto manja, sredstva za ulančavanje rečenica češća su, a predikati se mogu naći i bliže početku rečenice. U drugom se govoru to pravilo prilagođava dostojanstvu situacije, pa čak i kad imamo redanje nezavisnih konjunktivnih kla-

[66] Usp. Lausberg (1998: 415-425).

uza u kojima se pri kraju govora pred Rudolfa stavljaju molbe (*complectaris, servas, tuere ... robores atque confirmes ... cures ... maneas ac resideas ... ornes ... regas ... promoveas*), priložne su oznake i objekti redovito metnuti na njihov početak, a zavisne rečenice na kraj, što usporava ritam izricanja zamolbi i oslabljuje mjesto glagola, koji (kao molba, a ne naredba) ovdje izriče tek samorazumljive i očekivane želje naroda, a ne neku značajnu novu informaciju.

3.3.3.2. *Genera elocutionis*

Količina i "jačina" ukrasa koji su u tekstu upotrijebljeni određuju njegovu pripadnost jednome od tipova izraza koji se od Teofrasta obično definiraju pomoću vertikalnog sustava triju stilova (*genera elocutionis*); ti su stilovi: niski (*genus humile*, ἰσχνὸν γένος), srednji (*genus medium*, μέσον γένος) i visoki (*genus sublime*, ἁδρὸν γένος). Tema govora (i svakog drugog literarnog teksta) ono je što uvjetuje izbor ukrasa, a prema tome i pripadnost stilu. Teme su naših govora uzvišene, od velike društvene i političke važnosti, pa i stil treba biti u skladu s njima. Taj visoki stil, koji prvenstveno izaziva πάθος, ne smije se protezati kroz cijeli govor jer bi tada bio preoštar, prejak i prenaporan.[67] Zato u Vrančićevim govorima nalazimo izmjenjivanje visokoga stila (i to njegove blaže varijante)[68] sa srednjim stilom (koji sa sobom nosi ἦθος). Kroz oba se govora, već smo naglasili, kao središnji postupak provlači *amplificatio*, karakteristika oba stila, a valja se podsjetiti i da su glavne emocionalne sile najprisutnije na početku i na kraju govora (πάθος u prvom, a ἦθος u drugom).[69]

4. Zaključak

Govori Antuna Vrančića kao diplomatsko-politički govori tematski pripadaju jednome od dva glavna područja u kojima su se hrvatski autori latinskih govora okušavali.[70] Već je iz toga jasno kako oni pripadaju stanovitoj tradiciji i

[67] Cic. *Orat.* 99 *At vero hic noster quem principem ponimus, gravis acer ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi studuit uni nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maxume est contemnendus.* (PHI: CD-ROM).

[68] To je *genus amplum* (μεγαλοπρεπὴς γένος), za razliku od žešćega *genus vehemens* (δεινὸν γένος). Usp. Lausberg (1969: 262). Mjestimice nalazimo i na odbljeske snažnije patetike. V. odsječak 3.3.1.3.

[69] Usp. odsječak 3.3.1.

[70] Drugo je područje područje religiozno-teološkoga govorništva. Usp. Vratović – Gortan (ur., 1969: 28).

kako će ih biti potrebno vrednovati i s obzirom na nju, kao i s obzirom na njihov povijesni trenutak, odnosno kulturnu i političku situaciju u kojoj su nastali.

Što se njihova unutrašnjeg ustroja tiče, i po tome pripadaju tradiciji, ali jednoj puno starijoj tradiciji, koju su začeli sicilski Grci i koja je u Vrančićevo vrijeme predstavljala, nećemo oklijevati upotrijebiti tu toliko korištenu frazu, jedan od temeljaca obrazovanja. Iz povijesnih razloga nazivan retoričkom teorijom, ali u praksi puno više od toga, antički sustav uspješnoga izlaganja mislî pred publikom ni jedan humanistički govornik nije mogao zaobići. Pitanje je bilo samo koliko će uspješno usvojiti i primijeniti *praecepta* starih majstora riječi.

Analiza je pokazala kako Vrančićevi govori u svim elementima otkrivaju svoga autora kao dobroga znalca latinskoga jezika i antičke retoričke teorije, vrsnoga stilista koji retorička sredstva ukrasa rabi u količini i intenzitetu prikladnih namjeni govora i strukturi slušateljstva, poznavatelja ljudske psihe koji s istančanim osjećajem za mjeru zna djelovati na emocije, te osobito spretnoga organizatora unutrašnje strukture govora, što je još prije trideset šest godina naglasio V. Vratović, uvrštavajući Antuna Vrančića, bez obzira na skromnu količinu njegovih sačuvanih govora, u heptadu najistaknutijih hrvatskih latinističkih govornika.[71]

Korištena literatura

Aristotel, *Retorika*, preveo, predgovor i bilješke napisao M. Višić, Zagreb, 1989.

Barthes, R., *La retorica antica*, Milano, 1972.

Beccaria, G. L. (diretto da), *Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica*, Torino, 1996.

Beker, M., *Kratka povijest antičke retorike*, Zagreb, 1977.

Curtius, E. R., *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1998.

Klaić, V., *Povijest Hrvata*, sv. 5, Zagreb, 1982.

Lausberg, H., *Elementi di retorica*, Bologna, 1969.

[71] Isto, na istom mjestu: "U govorništvu ... snažnim su se patosom istakli – uz Nikolu Modruškog ... i Iliju Crijevića ... – Šimun Kožičić Benja, Fran Frankopan i Trankvil Andreis, skladom kompozicije Antun Vrančić, a biranom ciceronskom dikcijom R. Kunić."

Lausberg, H., *Handbook of literary rhetoric : a foundation for literary study*, Leiden, 1998.

Packard Humanities Institute, CD-ROM, neautorizirana kopija.

Popović, S., *Govorništvo u teoriji i praksi*, Beograd, 1987.

Vrančić, A., *Tri spisa*, Šibenik, 2004.

Vratović, V., Gortan, V. (ur.), *Hrvatski latinisti*, sv. 2, Zagreb 1969.